

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆ
ՏԵՐՄԻՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

ՀԱՎՈՐՅԱՆ ՌՈՒԶԱՆՆԱ

Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ,
Գավառի պետական համալսարանի ռեկտոր
e-mail: ruzanna.hakobyan@mail.ru

Հոդվածը նվիրված է Հայաստանի երրորդ Հանրապետության Սահմանադրության տերմինաբանական հարցերին:

Պատմական, համեմատադրական, համակարգակառուցվածքային վերլուծության և այլ մեթոդներով ուսումնասիրվում են 1995 թվականին ընդունված և 2005, 2015 թվականներին բարեփոխված Սահմանադրության մեջ օգտագործված իրավագիտական տերմինները¹, դրանց փոփոխությունները:

Հոդվածի նպատակն է հիմնավորել, որ Սահմանադրության՝ որպես պետության հիմնական օրենքի որակական հատկանիշները, ի թիվս այլ գործոնների, որոշվում են նաև ճիշտ ընտրված տերմինաբանությամբ:

Սահմանադրական տերմինահամակարգը քննարկվում է որպես իրավագիտական տերմինաբանության առանցքային բաղադրիչ: Օրինակներով պարզաբանվում է, որ տերմինը (եզրույթը) ոչ թե սոսկ Սահմանադրության մեջ ներառված բառ է կամ բառային կառույց, այլ սահմանադրաիրավական արժեք ունեցող միավոր, որը պետք է ճշգրիտ արտահայտի կարգավորվող հարաբերության, ինստիտուտի, գործընթացի սոցիալ-իրավական նշանակությունը: Հոդվածում սահմանադրական տերմինաբանությունը սահմանվում է որպես սահմանադրական իրավանորմերում ամրագրված տերմինների փոխհամաձայնեցված և փոխկապակցված համակարգ, որն արտահայտում է կարևոր հասարակական հարաբերությունների սահմանադրաիրավական կարգավորման նպատակն ու էությունը: Առաջարկվում է նախկին տերմինաբանական կոմիտեի օրինակով ՀՀ-ում ձևավորել հատուկ մասնագիտացված մարմին՝ Իրավական տերմինաբանական հանձնաժողով, որը կարող է ստեղծվել ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության ենթակայությամբ գործող Լեզվի կոմիտեին կամ ՀՀ արդարադատության նախարարությանը կից: Իրավական

¹Հայերենում տերմինաբանություն, տերմին անվանումներն ունեն մի քանի համարժեքներ՝ եզրաբանություն, եզրությաբանություն, եզր, եզրաբառ, եզրույթ, որոնցից որևէ մեկը դեռևս կայուն և համընդհանուր գործածություն չունի, ուստի նպատակահարմար ենք գտնում օգտագործել փոխառյալ տարբերակները:

տերմինաբանական հանձնաժողովի գործունեությունը կարևորվում է տերմինների իմաստային ճիշտ ընկալման և մեկնաբանման, դրանց միասնական կիրառումն ապահովելու, նոր տերմիններ ստեղծելու և ՀՀ-ում կայանալիք սահմանադրական բարեփոխումների որակի ապահովման տեսանկյունից:

Քանալի բառեր՝ Սահմանադրություն, սահմանադրական փոփոխություններ, տերմին, տերմինաբանություն, բառ, բառակապակցություն, հասկացություն, նշանակություն, սահմանում, սահմանադրափրավական կարգավորում:

Հայաստանի երրորդ Հանրապետությունում սոցիալական կենսագործունեության բոլոր ոլորտների արմատական փոփոխությունները, հասարակական հարաբերությունների զարգացումը օբյեկտիվորեն հանգեցրին իրավական կառուցակարգերի փոփոխության և կատարելագործման, իրավական նոր իրողությունների առաջացման, ուստի և նոր իրավական հասկացությունների և դրանք արտահայտող իրավական, մասնավորապես սահմանադրական տերմինների ստեղծման ու կիրառման: Բնականաբար սահմանադրական շինարարությունն էլ օրինաչափորեն ուղեկցվեց նոր սահմանադրական ինստիտուտների ի հայտ գալով, որոնք ստացան իրավական ամրագրում և իրենց կարգավիճակին համապատասխան անվանում:

2005 և 2015 թվականներին կայացած սահմանադրական հանրաքվեների արդյունքում 1995 թվականին ընդունված ՀՀ Սահմանադրությունը էական փոփոխություններ կրեց, ստեղծվեցին և օգտագործվեցին նոր տերմիններ, որոնք հարստացրին պետության հիմնական օրենքի տերմինահամակարգը, որը իրավագիտական տերմինաբանության կարևոր բաղադրիչն է:

«Տերմինաբանություն» (եզրոպաբանություն, եզրաբանություն) հասկացությունը ծագել է լատիներեն «terminus»¹ բառից, որ նշանակում է սահման, եզր²: Միաժամանակ, այն նշանակում է սահմանային նշան, ավարտ, որոշակի տարածքի սահման կամ ժամանակահատված: Տերմինի՝ որպես «սահմանված չափի» իմաստը պահպանվել է որոշ լեզուներում, օրինակ՝ գերմաներենում «termin» նշանակում է ժամկետ, ժամանակահատված՝ դատավարական հարաբերություններում: Ֆրանսերենում «terminal», «terminale» բառը նշանակում է վերջնական, անգլերենում՝ «terminal»-ը վերջնական կետն է, ավտոկայանում՝ կանգառը, օդանավակայանում՝ բաժանմունքը և այլն: Վերջին իմաստով այն օգտագործվում է նաև ռուսերենում³:

Մասնագիտական գրականության մեջ հանդիպում ենք «տերմին»-ի բազմաթիվ սահմանումների: Ըստ Էդուարդ Աղայանի՝ «Տերմինը որևէ տերմինահամակարգի պատկանող և այդ համակարգին հատուկ՝ ճշգրտորեն սահմանելի հասկացություն

¹ Հոմմեական դիցաբանության մեջ «Տերմինուսը» համարվել է սահմանների աստվածը:

² Տե՛ս Հայկական սովետական հանրագիտարան, Հ. 11, Երևան, 1985, էջ 676:

³ Տե՛ս Чернин В. Е., Конституционная терминология, монография, М.:Норма:ИНФРА-М, 2013, էջ 18:

արտահայտող բառ կամ բառակապակցություն է»¹: Անվանի լեզվաբանի կարծիքով «տերմինի համար կարևորագույնը բառի նշանակությունն է. եթե տվյալ բառի նշանակությունը գիտության, տեխնիկայի, արհեստների, տնտեսության և այլնի որևէ բնագավառի հասկացություն է, ապա նա տերմին է, եթե ոչ՝ տերմին չէ»²: Իսկ «Արդի հայերենի բացատրական բառարան»-ում լեզվաբանը տալիս է տերմինի հետևյալ սահմանումը. «Տերմինը գիտության, տեխնիկայի, արվեստի, հասարակական կյանքի որևէ բնագավառի՝ որոշակի հասկացությունները ճշտորեն արտահայտող բառ կամ բառակապակցություն է»³:

Ի. Ս. Կվիտկոն կարծում է, որ «Տերմինը բառ կամ բառային համալիր է, որը հարաբերակից է իմացության որոշակի ոլորտի հասկացությանը, համակարգային հարաբերությունների մեջ է մտնում այլ բառերի և բառային համալիրների հետ և յուրաքանչյուր առանձին դեպքում և որոշակի ժամանակամիջոցում նրանց հետ կազմում է փակ համակարգ, որը բնութագրվում է բարձր տեղեկատվությամբ, մենիմաստությամբ, ճշգրտությամբ և արտահայտչական չեզոքությամբ»⁴:

Եթե համադրենք տերմինների վերաբերյալ եղած սահմանումները, ապա կարող ենք առանձնացնել մի շարք ընդհանուր հատկանիշներ.

ա) թե՛ բառային, թե՛ բառակապակցության արտահայտությամբ տերմինը պիտի լինի մենիմաստ,

բ) տերմինը պիտի զուրկ լինի հուզաարտահայտչական գունավորումից, պատկանի չեզոք բառաշերտին,

գ) լինի ճշգրիտ, գիտական և իմաստային ընդգրկունության տեսակետից՝ լիարժեք:

Տերմինների հավաքական ամբողջությունը անվանում են տերմինաբանություն, որը նշանակում է «գիտության, տեխնիկայի, մշակույթի ու հասարակական կյանքի բոլոր բնագավառներին վերաբերող գիտական տերմինների (եզրերի) ամբողջություն»⁵:

Իրավական հասկացությունները ևս արտահայտվում են տերմիններով, որոնք իրենց համակցության մեջ կազմում են իրավական տերմինաբանությունը:

Յուրաքանչյուր մասնագիտական ոլորտ ունի իրեն բնորոշ գիտական հասկացությունների համախումբը, որն էլ պայմանավորում է մասնագիտական տերմինաբանության՝ փիլիսոփայական, իրավական, պատմական, լեզվաբանական, քաղաքագիտական, կենսաբանական, բժշկական, հոգեբանական, տեխնիկական և այլ տերմինահամակարգերի առանձնահատկությունները:

¹ Տե՛ս Աղայան Էդ. Բ., Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, Երևան, 1984, էջ 323:

² Տե՛ս Աղայան Էդ. Բ., Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, էջ 319:

³ Տե՛ս Աղայան Էդ. Բ., Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Երևան: Հայաստան, 1976, էջ 1439:

⁴ Տե՛ս Квитко И. С. Термин в научной доктрине, Львов, Львовский университет, 1976, էջ 24:

⁵ Տե՛ս Հայկական սովետական հանրագիտարան, Հ. 11, Երևան, 1985, էջ 676:

Տերմինների ստեղծումը և համակարգումը անընդհատական, շարունակական գործընթաց է: Ժամանակի ընթացքում գիտությունների զարգացմանը համընթաց տարբեր մասնագիտական ոլորտներում ձևավորվում-առաջանում են նորանոր հասկացություններ, որոնց արտահայտիչներն են դառնում տերմինները՝ գիտական համապարփակ տեղեկատվությամբ և գործնական լայն հնարավորություններով օժտված: Այս իրողությունը հանրագիտարանային մեկնաբանությամբ ներկայացված է հետևյալ կերպ՝ հայերենի օրինակով ցույց տալով նաև տերմինահամակարգերի առաջացման ուղիները և շերտերը. «Յուրաքանչյուր մասնագիտությանը հատուկ հասկացություններն արտահայտվում են համապատասխան տերմիններով, որոնք տվյալ մասնագիտության հասկացությունների համակարգի և տվյալ լեզվի բառային կազմի բաղկացուցիչ մասն են: Տարբեր լեզուների տերմինաբանությունը գոյանում է տարբեր աղբյուրներից... Հայոց լեզվի տերմինաբանությունը սկզբից ևեթ ունեցել է առավելապես ազգային բնույթ... Հայերեն տերմիններ ստեղծվել են V դարից, երբ սկզբնավորվեց օտար բոլոր բառերն ու բառակապակցությունները հայերեն համար- ժեքով արտահայտելու ավանդույթը... Հայերենի այժմյան տերմինաբանությունը բաղկացած է երեք շերտից՝ զուտ ազգային, փոխառյալ, խառը»¹:

Այս տեսակետից բացառություն չէ նաև իրավական տերմինաբանությունը, եթե նկատի ունենանք, որ հայ իրավական միտքը և հայկական իրավունքի պատմու- թյունը հազարամյակների «կենսագրություն» ունեն, վկան՝ հին և միջնադարյան հուշարձանները: Արդի ժամանակներում՝ Հայաստանի պետաիրավական համա- կարգի ընդհանուր զարգացման և սահմանադրական փոփոխությունների շրջանում, շարունակվում է իրավական տերմինաշինության գործընթացը: ՀՀ իրավական համակարգի առանցքը սահմանադրական իրավունքն է, ուստի օրինաչափորեն իրավական տերմինաբանության հիմքում սահմանադրական հասկացությունները ներկայացնող տերմինահամակարգն է:

Ի թիվս այլ հատկանիշների, տերմինների ճիշտ ընտրությունը ևս պայմանավորում է Սահմանադրության՝ որպես հիմնարար իրավական փաստաթղթի որակական բնութագիրը:

Սահմանադրական տերմինաբանությունը ներառում է ինչպես նախկինում գոր- ծածված և իրենց արդիականությունը չկորցրած, այնպես էլ նոր հասկացություններ, որոնք արտահայտում են նոր ի հայտ եկած իրավական ինստիտուտների, կառու- ցակարգերի և գործընթացների էությունը, սոցիալական նշանակությունը:

Համամիտ ենք Վ. Ե. Չերնինի այն դիտարկմանը, թե տերմինները պետք է հնա- րավորինս ճշգրիտ արտացոլեն իրավական երևույթների իմաստն ու առաքելու- թյունը, խորքային որակները, ներքին, հիմնական, անօտարելի հատկանիշները և ոչ

¹Տե՛ս Հայկական սովետական հանրագիտարան, Հ. 11, էջ 676:

թե մասնավոր, պատահական, ոչ էական, ածանցյալ հատկությունները¹: Սահմանադրական տերմինը ոչ թե պարզապես բառ է կամ բառակապակցություն, այլ սահմանադրաիրավական արժեք ունեցող միավոր է, որը պետք է ճշգրիտ արտահայտի կարգավորվող երևույթի, հարաբերության, ինստիտուտի սոցիալ-իրավական նշանակությունը: Այս տեսակետից ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ ոչ բոլոր սահմանադրական տերմիններն են բավարարում տերմիններին առաջադրվող վերը նշված պահանջները, լինում են նաև ոչ այնքան ընդունելի տարբերակներ, որոնք ճշգրտման կարիք ունեն: Սահմանադրական նորմում ներառված յուրաքանչյուր բառի և բառակապակցության ընտրությունը պետք է ճիշտ ու հիմնավոր լինի: Օրինակ, կարծում ենք, որ 2015 թվականին փոփոխված ՀՀ Սահմանադրության մեջ տեղ գտած և տասնվեց անգամ կրկնվող «մանրամասները սահմանվում են օրենքով», «մանրամասն նկարագրությունը սահմանվում է օրենքով» բառակապակցությունները չեն համապատասխանում սահմանադրական դրույթներին ներկայացվող պահանջներին, քանի որ կարող է հարց ծագել՝ ո՞ր մանրամասների մասին է խոսքը՝ իրավակա՞ն, թե՞ կազմակերպական կամ գուցե բովանդակային, կառուցակարգային, մեթոդաբանակա՞ն, տեխնիկակա՞ն, թե՞ այլ:

Արդյո՞ք միշտ են Սահմանադրության մեջ ամրագրված տերմիններն ու դրանց համապատասխան ինստիտուտները համարժեք: Օրինակ՝ «պետության գլուխ»-ը ՀՀ նախագահին տրված սահմանադրական բնութագիրն է, որն ընդունելի էր 1995 և 2005 թվականների սահմանադրական կարգավորումների համատեքստում, արտահայտում էր ՀՀ նախագահի ունեցած լիազորությունների շրջանակը, պետության լիարժեք ղեկավարի կարգավիճակը: Սակայն 2015 թվականին սահմանադրական փոփոխություններով հաստատված կառավարման խորհրդարանական ձևի պայմաններում Հայաստանի Հանրապետության նախագահին իր սահմանադրական սահմանափակ լիազորությունների ուժով սույն ներկայացուցչական, արարողակարգային, խորհրդանշական գործառույթներով միայն մեծ վերապահումով կամ պայմանականորեն կարելի է անվանել «պետության գլուխ»²: Դա նշանակում է, որ այս դեպքում խախտված է հասկացության և այն արտահայտող տերմինային կառույցի համադրելիությունը, ուստի ճշգրտում կատարելու կարիք է զգացվում:

Ընդհանրապես կատարյալ են համարվում այն տերմինները, որոնք արտահայտված են մեկ բառով, սակայն հաճախ ինչ-ինչ պատճառներով դա հնարավոր չի լինում (օրինակ՝ նոր հասկացություն է, որի բառային արտահայտությունը դեռևս ի վիճակի չէ լիարժեքորեն ներկայացնելու երևույթի էությունը, գիտականությունը, ճշգրտությունը), ուստի նույն երևույթի համար միաժամանակ կարող են ստեղծվել ու գործածվել և՛ տերմինային տարբերակներ, և՛ բառակապակցությամբ արտահայտված

¹ St'ya Чернин В. Е., Конституционная терминология, монография, М.:Норма:ИНФРА-М, 2013, էջ 19:

² St'ya ՀՀ Սահմանադրություն, հոդված 123-ի 1-ին մաս, Երևան, 2015:

տերմիններ: Այդպես և սահմանադրական տերմինը կարող է ինստիտուտը բնութագրել և՛ մեկ դիպուկ բառով, և՛ համարժեք բառակապակցությամբ: Օրինակ՝ ՀՀ Սահմանադրության մեջ օգտագործվում են և՛ «դատարան», և՛ «դատական ատյան»¹ եզրույթները: Նշենք, որ բառակապակցությունը հենց այնպես չի դառնում տերմին կամ տերմինաբանական կառույց: Այն պետք է ունենա իմաստային ամբողջականություն, ներքին միասնականություն, արտաքին հասցեագրում, հստակություն, կիրառության համապատասխան ոլորտ, այսինքն՝ իրավական արժեք:

Այսպիսով, սահմանադրական տերմինաբանությունը կարելի է սահմանել որպես սահմանադրական իրավանորմերում ամրագրված տերմինների փոխհամաձայնեցված և փոխկապակցված համակարգ, որն արտահայտում է կարևոր հասարակական հարաբերությունների սահմանադրաիրավական կարգավորման նպատակն ու էությունը:

Սահմանադրական տերմինաբանությունը ներառում է ինչպես ընդհանուր իրավական, այնպես էլ միայն սահմանադրական նշանակության տերմիններ, որոնք նախատեսված են կիրառելու հենց Սահմանադրության մեջ, սահմանադրական օրենքներում, նորմատիվ իրավական այլ ակտերում, ինչպես նաև իրավունքի տեսության մեջ, սահմանադրաիրավական դոկտրինում: Օրինակ՝ «սոցիալական պետություն»-ը, «իրավական պետություն»-ը սահմանադրական եզրույթներ են, սակայն միաժամանակ գոյություն ունեն նաև նույնանուն ուսմունքներ իրավական պետության, սոցիալական պետության մասին:

Սահմանադրական տերմինաբանությունը մի կողմից բնութագրվում է որոշակի կայունությամբ, իսկ մյուս կողմից՝ փոփոխականությամբ: Կայունությունը բացատրվում է հիմնարար սահմանադրական ինստիտուտների և սկզբունքների ու դրանք արտահայտող սահմանադրաիրավական հասկացությունների «կենսունակությամբ», իրավական շարունակականության և «փոխճանաչելիության» ապահովման, «ժառանգորդության» անհրաժեշտությամբ:

Կայունությունն ապահովում են բազային հասկացություններ արտահայտող տերմինները, որոնք հիմնարար նշանակություն ունեն և անփոփոխելի են, և կան տերմիններ, որոնք համեմատաբար «երիտասարդ» են կամ «նորահայտ» և Սահմանադրության մեջ գործածվել են վերջին փոփոխություններից հետո: 1995 թվականին ընդունված և հետագայում բարեփոխված ՀՀ Սահմանադրության անկյունաքարային, ուստի և անփոփոխ հասկացություններն են՝ մարդը, քաղաքացին, ժողովուրդը, պետությունը, հանրապետությունը, օրենսդիր մարմինը, գործադիր, դատական իշխանության մարմինները և այլն: Բարեփոխումների ընթացքում ստեղծվեցին սահմանադրական նոր ինստիտուտներ, որոնցից շատերի տերմինային դրսևորումները տերմինաբանության մեջ դեռևս չեն ներառվել: Այսպես, 2005

¹ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրություն, հոդվածներ 69, 171, 172, Երևան, 2015:

թվականին ներդրվեց Սահմանադրական դատարան անհատական դիմումի ինստիտուտը (101-րդ հոդվածի 6-րդ կետ), 2015 թվականին ամրագրվեց քաղաքացիական օրենսդրական նախաձեռնության իրավունքի ինստիտուտը (109-րդ հոդվածի 6-րդ մաս, 169-րդ հոդվածի 2-րդ մաս, 204, 206-րդ հոդվածներ), ընդ որում նշված ինստիտուտների անվանումներն ուղղակիորեն ներառված չեն Սահմանադրության հոդվածներում: Այդպես նաև ՀՀ Սահմանադրության մեջ նախատեսված են անձի անհատական (ինդիվիդուալ) և կոլեկտիվ (խմբակային) իրավունքները, բայց «անհատական» կամ «կոլեկտիվ» տերմինները չեն գործածվում:

2005 թվականին սահմանադրորեն ամրագրվեց Մարդու իրավունքների պաշտպանի ինստիտուտը, որը մինչ այդ սահմանված էր 2003 թվականին ընդունված օրենքում¹, իսկ 2015 թվականին նախատեսվեցին նոր սահմանադրական մարմիններ՝ իրենց համապատասխան անվանումներով. Ազգային ժողովի խորհուրդ, Ազգային ժողովի քննիչ հանձնաժողով, ինքնավար մարմիններ (104, 108, 122, 169-րդ հոդվածներ) և այլն: Ամրագրվեցին նոր հասկացություններ՝ իրենց համապատասխան տերմիններով. «քաղաքական կոալիցիա», «կայուն խորհրդարանական մեծամասնություն» (89-րդ հոդված), որոնք մինչև 2015 թվականը սահմանադրական ամրագրում չունեին, սահմանվեցին նոր իրավունքներ՝ պատշաճ վարչարարության իրավունքը, քաղաքական ապաստանի իրավունքը, պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց ոչ իրավաչափ գործողություններով կամ անգործությամբ, իսկ օրենքով սահմանված դեպքերում՝ նաև իրավաչափ վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցման (50, 54, 62-րդ հոդվածներ) և այլ իրավունքներ: Սահմանադրորեն նախատեսվեցին նոր սկզբունքներ՝ համաչափության, որոշակիության, հիմնական իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ դրույթների էության անխախտելիության (78, 79, 80-րդ հոդվածներ) և այլն:

1995 թվականին ընդունված, ապա 2005 թվականի հանրաքվեով փոփոխված Սահմանադրության հոդվածները վերնագրված չէին, իսկ 2015 թվականի փոփոխություններից հետո բոլոր հոդվածները վերնագրվեցին՝ բացառությամբ 1-ին և 2-րդ հոդվածների, որոնք փոփոխման ենթակա չեն:

Մեր կարծիքով՝ հոդվածների ոչ բոլոր վերնագրերն են հաջողված: Օրինակ՝ 74-րդ հոդվածը վերնագրված է «Հիմնական իրավունքների և ազատությունների կիրառելիությունն իրավաբանական անձանց նկատմամբ»: Կարծում ենք՝ «կիրառելիություն» բառը կարելի է փոխարինել «կիրառումը» բառով, թեև հոդվածի բովանդակությունը պատշաճ ձևակերպված և ընդունելի ենք համարում:

¹ ՀՀ-ում Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին առաջին օրենքը ընդունվել է 2003 թվականի հոկտեմբերի 21-ին // <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=64341>:

Տարբեր պետությունների սահմանադրական զարգացումները ցույց են տալիս, որ ժամանակավրեպ, հնացած, ոչ ստույգ կամ ոչ ամբողջական՝ թերի տերմիններն աստիճանաբար դուրս են մղվում կամ ստանում են նոր իմաստ և բովանդակություն: Այսպես, Ավստրիայում, կառավարման ձևի փոփոխության հետ կապված, միապետությունը փոխարինվեց հանրապետությամբ, և պետության գլուխ ճանաչվեց ոչ թե միապետը, այլ հանրապետության նախագահը, կամ մեր օրերում «հպատակ» հասկացությունը վերաբերում է ոչ թե ճորտին, այլ պետության քաղաքացուն:

Սահմանադրական ինստիտուտին համապատասխանող տերմինը կարող է լինել բառակապակցություն և հանդես գալ որպես համաձայնեցված տերմինաբանական կառույց, օրինակ՝ Բարձրագույն դատական խորհուրդ (ԲԴԽ), Սահմանադրական դատարան (ՍԴ), Տեղական ինքնակառավարման մարմին (ՏԻՄ) և այլն: ՀՀ-ում «Վերահսկիչ պալատ» անվանումը փոխարինվեց «Հաշվեքննիչ պալատ»-ով, Արդարադատության խորհուրդը վերանվանվեց Բարձրագույն դատական խորհուրդ:

Սահմանադրական ակտում տերմինի գործածության քանակով կարելի է պատկերացում կազմել համապատասխան ոլորտի սահմանադրաիրավական կարգավորման որակի մասին: Օրինակ՝ եթե 1995 թվականի ՀՀ Սահմանադրության մեջ միայն մեկ՝ 37-րդ հոդվածն էր վերաբերում «ազգային փոքրամասնության»-ը՝ սահմանելով, որ «Ազգային փոքրամասնություններին պատկանող քաղաքացիները ունեն իրենց ավանդույթների պահպանման, լեզվի և մշակույթի զարգացման իրավունք», ապա 2005 թվականին փոփոխված Սահմանադրությունում նրանց մասին կար երկու (14.1 և 41-րդ հոդվածներ), իսկ 2015 թվականի փոփոխությունների արդյունքում առկա է երեք (29, 56 և 89-րդ հոդվածներ) հիշատակում: Մասնավորապես 89-րդ հոդվածի 2-րդ մասում սահմանված է, որ «Ազգային ժողովում Ընտրական օրենսգրքով սահմանված կարգով տեղեր են հատկացվում ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչներին», որը ՀՀ-ի համար աննախադեպ սահմանադրական կարգավորում է:

Ինչպես վերը նշվեց, իրավական ինստիտուտը կարող է հատուկ տերմինով կամ տերմինաբանական կառույցով չհիշատակվել Սահմանադրության մեջ, սակայն ունենալ համապատասխան սահմանադրաիրավական կարգավորում: Օրինակ՝ ՀՀ Սահմանադրությունը, առանց բովանդակելու «սահմանադրական պատասխանատվություն» հասկացությունը, նախատեսում է նեգատիվ՝ հարկադրական սահմանադրական պատասխանատվության միջոցներ՝ ՀՀ վարչապետին, կառավարության անդամին անվտանգություն հայտնելը, Հանրապետության նախագահի պաշտոնանկությունը, օրենքը հակասահմանադրական ճանաչելը և այլն, ինչպես նաև սահմանում է պոզիտիվ՝ կամավոր սահմանադրական պատասխանատվության ինստիտուտը, օրինակ՝ ՀՀ Սահմանադրության 164-րդ հոդվածի 10-րդ մասի համաձայն՝ «Դատավորի համար սահմանվում է նրա բարձր կարգավիճակին և պատասխանատվությանը համապատասխանող վարձատրություն»: Այս դրույթում

սահմանադիրը նկատի ունի դատավորի պոզիտիվ («բարձր») սահմանադրական պատասխանատվությունը: ՀՀ Սահմանադրության 12-րդ հոդվածի 1-ին մասում ամրագրված է, որ «Պետությունը խթանում է շրջակա միջավայրի պահպանությունը, բարելավումը և վերականգնումը, բնական պաշարների ողջամիտ օգտագործումը՝ ղեկավարվելով կայուն զարգացման սկզբունքով և հաշվի առնելով պատասխանատվությունն ապագա սերունդների առջև»: Այս նորմում ևս «պատասխանատվություն» տերմինն օգտագործվում է իր պոզիտիվ, պերսպեկտիվ (ապագային միտված) իմաստով՝ որպես պետության հանձնառություն: Իսկ ՀՀ Սահմանադրության 51-րդ հոդվածի 3-րդ մասում ամրագրված «պատասխանատվություն» տերմինն ունի նեգատիվ՝ հարկադրական (ռետրոսպեկտիվ, պատժիչ) իմաստ. «Տեղեկություններ ստանալու կարգը, ինչպես նաև տեղեկությունները թաքցնելու կամ դրանց տրամադրումն անհիմն մերժելու համար պաշտոնատար անձանց պատասխանատվության հիմքերը սահմանվում են օրենքով»: Նույնը վերաբերում է 164-րդ հոդվածի 5-րդ մասում ամրագրված «պատասխանատվություն» հասկացությանը. «Դատավորին կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու հիմքերը և կարգը սահմանվում են Սահմանադրական դատարանի մասին օրենքով և Դատական օրենսգրքով»:

ՀՀ Սահմանադրության մեջ երբևէ չի կիրառվել «վետո» կամ «արգելաքվե» տերմինը, սակայն գործել է ՀՀ նախագահի վետոյի ինստիտուտը: Համաձայն 1995 թ. ՀՀ Սահմանադրության 55-րդ հոդվածի 2-րդ կետի՝ «Հանրապետության Նախագահը Ազգային ժողովի ընդունած օրենքն ստանալուց հետո քաննելօրյա ժամկետում ստորագրում և հրապարակում է այն: Այդ ժամկետում կարող է օրենքն առարկություններով կամ առաջարկություններով վերադարձնել Ազգային ժողով՝ պահանջելով նոր քննարկում»:

Այս նորմում գործածված էր «կամ» շաղկապը, որը նշանակում էր, որ Ազգային ժողովի ընդունած օրենքի նկատմամբ վետո կիրառելիս նախագահն այն վերադարձնում էր օրենսդիր մարմին՝ համապատասխան «առարկություններով կամ առաջարկություններով», որն օրենսդրական տեխնիկայի առումով այդքան էլ ճիշտ և տրամաբանական չէր, քանի որ նախագահը կարող էր օրենքը հետ վերադարձնել՝ միաժամանակ ներկայացնելով և՛ առարկություններ, և՛ առաջարկություններ: Այդ էր պատճառը, որ 2005 թվականի սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում հոդվածից «կամ»-ը հանվեց՝ սահմանելով «...առարկություններով, առաջարկություններով...»: Իսկ 2015 թվականին փոփոխված Սահմանադրությամբ ՀՀ նախագահն այլևս իրավասու չէ օրենքը հետ վերադարձնել Ազգային ժողով, այլ 129-րդ հոդվածի համաձայն՝ իրավունք ունի դիմել Սահմանադրական դատարան՝ Սահմանադրությանն օրենքի համապատասխանությունը որոշելու հարցով: Սակայն

խորհրդարանական կառավարման ձևի պայմաններում այլևս չի նշվում նախագահի՝ առարկություններ և առաջարկություններ ներկայացնելու իրավասության մասին:

ՀՀ Սահմանադրության մեջ օգտագործվում են «բարձրագույն», «գերագույն», «գլխավոր», «անձեռնմխելի» որակումները:

«Մարդը բարձրագույն արժեք է». այս հիմնարար սահմանադրական սկզբունքն արտահայտվում է տերմինաբանական պատշաճ կառուցով (3-րդ հոդված):

Ինչ վերաբերում է «գերագույն», «գլխավոր» բնութագրերին, ապա գտնում ենք, որ դրանց համատեղ կիրառումն այնքան էլ ճիշտ չէ: Ուստի տեղին ենք համարում 2015 թվականի սահմանադրական փոփոխությունը: Այսպես, ՀՀ նախագահը 1995 թվականի Սահմանադրությամբ համարվում էր «զինված ուժերի գլխավոր հրամանատարը», 2005 թվականի Սահմանադրության փոփոխություններում՝ «գերագույն գլխավոր հրամանատարը» (55-րդ հոդվածի 12-րդ կետ), իսկ 2015 թվականին փոփոխված Սահմանադրության 155-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ «Պատերազմի ժամանակ զինված ուժերի գերագույն հրամանատարը վարչապետն է»՝ առանց գլխավոր-ի:

Սահմանադրական նորմերում պահանջվում է շարադրանքի տրամաբանական հաջորդականություն, հստակություն, իմպերատիվություն: Իրավական նորմերը չեն ներառում ձայնարկություններ, հույզեր արտահայտող տերմիններ, պատմողական, բացականչական, հարցական նախադասություններ: Սահմանադրական տերմինաբանության մեջ որոշ (թեև սակավ) կիրառություն ունեն ժխտողական տերմինները, օրինակ՝ «Կուսակցությունների կառուցվածքը և գործունեությունը չեն կարող հակասել ժողովրդավարական սկզբունքներին» (8-րդ հոդվածի 4-րդ մաս) կամ «Հիմնական իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումները չեն կարող գերազանցել Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով սահմանված սահմանափակումները» (81-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

Կարծում ենք, ժխտողական եզրույթներից հնարավոր չէ (և ճիշտ չէ) խուսափել: Դրանք կիրառվում են ըստ անհրաժեշտության, օրինակ՝ սահմանադրական իրավահարաբերությունների սուբյեկտների կարգավիճակի հետ անհամատեղելի գործունեության տեսակները սահմանելու նպատակով. «Դատավորները, դատախազները և քննիչները չեն կարող լինել կուսակցության անդամ» (46-րդ հոդվածի 2-րդ մաս), «Պատգամավորը չի կարող զբաղեցնել իր կարգավիճակով չպայմանավորված պաշտոն պետական կամ տեղական ինքնակառավարման այլ մարմիններում...» (95-րդ հոդված):

Որպես ամփոփում՝ նշենք, որ

1. Հայաստանի Հանրապետությունում սահմանադրական փոփոխություններ իրականացնելիս անհրաժեշտ է սահմանադրական նորմերում գործածվող յուրաքանչյուր տերմինի ճիշտ ընտրություն՝ հաշվի առնելով դրա իրավական, լեզվական,

ազգային, պատմական, գաղափարական, իմաստաբանական, բարոյահոգեբանական, մշակութային և այլ հատկանիշները:

Անհրաժեշտ է ապահովել սահմանադրաիրավական տերմինաբանության հստակությունը, որը իրավաբանական տեխնիկայի կարևոր մասն է: Ուստի առաջարկում ենք նախկին տերմինաբանական կոմիտեի օրինակով ՀՀ-ում ձևավորել հատուկ մասնագիտացված մարմին՝ իրավական տերմինաբանական հանձնաժողով, որը կարող է ստեղծվել ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության ենթակայությամբ գործող Լեզվի կոմիտեին կամ ՀՀ արդարադատության նախարարությանը կից: Իրավական տերմինաբանական հանձնաժողովի գործունեությունը կարևորում ենք տերմինների իմաստային ճիշտ ընկալման և մեկնաբանման, դրանց միասնական կիրառումն ապահովելու, նոր տերմիններ ստեղծելու և հատկապես ՀՀ-ում կայանալիք սահմանադրական բարեփոխումների որակի ապահովման տեսանկյունից:

2. Սահմանադրական տերմինները ձևակերպվում են իրավական գաղափարախոսության ոլորտում, սահմանվում իրավագիտության կողմից, դրվում շրջանառության մեջ, ամրագրվում սահմանադրական ակտերում և գործածվում իրավակիրառ պրակտիկայում:

Սահմանադրական տերմինաբանության մեջ անընդունելի են հակասական, իրարամերժ, անհամապատասխան, բազմիմաստ, տարընթերցումների տեղիք տվող, հայեցողական եզրույթները:

3. Սահմանադրական տերմինները փոխվում են տարբեր ճանապարհներով. նոր իրողությունները ծնում են նոր տերմիններ, «խմբագրվում են» ձևավորված եզրույթները, ըստ այդմ լրացվում և փոփոխվում են սահմանադրական կառույցները, կամ նախկինում օգտագործված տերմինը ստանում է նոր բովանդակություն, օրինակ՝ 2015 թվականի սահմանադրական փոփոխություններից հետո Հայաստանի Հանրապետությունը ընդունվում է ոչ թե որպես խառը՝ կիսանախագահական, այլ խորհրդարանական հանրապետություն:

4. Ժամանակի մարտահրավերներն իրենց ուրույն անդրադարձն են ունենում սահմանադրական իրավակարգավորումների, ըստ այդմ՝ սահմանադրական տերմինաշինության վրա: Օրինակ՝ վերջին ժամանակներս արդիական է դարձել արտակարգ դրության իրավական ռեժիմի առավել հստակ սահմանադրաիրավական կարգավորման խնդիրը՝ կապված 2020 թվականին ողջ աշխարհում և Հայաստանի Հանրապետությունում նոր կորոնավիրուս (COVID-19) համավարակի տարածման և

2020 թվականի մարտի 16-ին ՀՀ-ում արտակարգ դրության¹, ապա 2020 թվականի սեպտեմբերի 11-ին կարանտինի² հայտարարման հետ:

Խիստ կարևոր է նաև ռազմական դրության իրավական ռեժիմի լիարժեք սահմանադրաիրավական կարգավորման հարցը, որն առավել հրատապ է դարձել՝ կապված 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ին Արցախի Հանրապետության վրա ադրբեջանաթուրքական-ահաբեկչական հրոսակների սանձազերծած ագրեսիվ պատերազմի, Արցախի Հանրապետությունում և Հայաստանի Հանրապետությունում ռազմական դրության հայտարարման հետ³:

Այսպիսով, սահմանադրական և ընդհանրապես իրավական տերմինաբանությունը մեկընդմիջտ ընդունված և անփոփոխ համակարգ չէ: Այն ժամանակի պահանջներին, սոցիալական կյանքի և օրենսդրության փոփոխությանը, իրավագիտության և իրավակիրառ պրակտիկայի զարգացմանը զուգընթաց մշտապես փոփոխվում է, համալրվում և նորանում՝ կարևոր հասարակական հարաբերությունների հստակ և արդյունավետ սահմանադրա-իրավական կարգավորմանը նպաստելու նպատակով:

¹ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետությունում արտակարգ դրություն հայտարարելու մասին» ՀՀ կառավարության 16 մարտի 2020 թվականի N 298-Ն որոշում:

² Տե՛ս «Կորոնավիրուսային հիվանդությամբ (COVID-19) պայմանավորված կարանտին սահմանելու մասին» ՀՀ կառավարության 11 սեպտեմբերի 2020 թվականի N 1514-Ն որոշում:

³ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետությունում ռազմական դրություն հայտարարելու մասին» ՀՀ կառավարության 27 սեպտեմբերի 2020 թվականի N 1586-Ն որոշում:

ON TERMINOLOGICAL ISSUES OF THE CONSTITUTION OF THE ARMENIAN REPUBLIC

HAKOBYAN RUZANNA

*Doctor of Law, Associate Professor,
Rector of Gavar State University*

The article is dedicated to the terminological issues of the Constitution of the Third Republic of Armenia.

Historical, comparative-legal, systemic-structural and other methods have been used to study the terms and their changes in the Constitution adopted in 1995 and amended in 2005 and 2015.

The purpose of the article is to present that, among other factors, the qualitative features of the Constitution as a basic legal document are determined by the correctly chosen terminology.

Constitutional terminology is discussed as a key component of legal terminology. The examples clarify that the constitutional term is not just a word or word structure included in the Constitution, but a unit of constitutional legal value, which must accurately express the socio-legal meaning of the regulated relationship, institution and process. The article defines constitutional terminology as a coordinated, interconnected system of terms enshrined in constitutional legal norms, which expresses the purpose and essence of the constitutional legal regulation of important public relations.

The author proposes to form a specialized body, Legal Terminology Commission, following the example of the former Terminology Committee which can be established adjacent to the Language Committee under the Ministry of Education, Science, Culture and Sports or adjacent to the Ministry of Justice.

The activity of the Legal Terminology Commission is important from the point of view of accurate understanding and interpretation of the meaning of the terms, providing for their joint use, creating new terms and ensuring the quality of the constitutional reforms to be carried out in the Republic of Armenia.

Keywords: *Constitution, constitutional amendments, term, terminology, word, word combination, concept, meaning, definition, legal constitutional regulation.*

О ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИХ ВОПРОСАХ КОНСТИТУЦИИ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

АКОБЯН РУЗАННА

*Доктор юридических наук, доцент,
Ректор Гаварского государственного университета*

Статья посвящена терминологическим вопросам Конституции Третьей Республики Армения.

В статье методами исторического, сравнительно-правового, системно-структурного анализа исследуются положения Конституции 1995 года, а также конституционные изменения 2005 и 2015 годов.

Цель статьи – конкретными примерами показать, что качественные характеристики Конституции-как основного правового документа, в числе других факторов определяются правильно выбранной терминологией.

Конституционная терминология рассматривается как ключевой компонент юридической терминологии. Конституционный термин - это не просто слово или словесная структура, включенная в Конституцию, а конституционно-правовая единица, которая должна точно выражать социально-правовое значение регулируемого отношения, института, процесса.

В статье конституционная терминология определяется как согласованная, взаимосвязанная система терминов, закрепленных в конституционных нормах, которая выражает цель и сущность конституционно-правового регулирования общественных отношений.

Автор предлагает по примеру бывшего Терминологического комитета создать в Республике Армения специализированный орган – Комиссию по правовой терминологии, которая может действовать при комитете по языку при министерстве образования, науки, культуры и спорта РА или при министерстве юстиции РА.

Деятельность Комиссии по правовой терминологии необходима с точки зрения правильного смыслового восприятия, толкования терминов, обеспечения их единого применения, создания новых терминов, а также для обеспечения качества конституционных преобразований Республики Армения.

Ключевые слова: Конституция, конституционные изменения, термин, терминология, слово, словосочетание, понятие, значение, определение, конституционное регулирование.

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 12.09.2020թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 14.10.2020թ.: